

**Ezra, een Antwerpse hulporganisatie voor joodse transmigranten,
1918-1940.**

Hoe de Antwerpse joden omgingen met de passanten in de stad.

Lien Vloeberghs

2009-2010

Promotor: dr. Veerle Vanden Daelen

---

¹ «Devant les frontières fermées... », De Centrale, 'Discours de monsieur Ed. Oungre', november 1936, 11.

“We were in Zguritza, which is Bessarabia, and then we went to Bucharest, Roumania. That's where the passport was taken. From there I don't remember how we fit into Czechoslovakia, because we were there for many months. I don't know how the map, my husband should be here, he would tell me. And then from Roumania we went to Antwerp. That was my favorite city of all. First time I had ice cream. We used to hear about ice cream. Sacharina moroch they called it. But we never had even seen it. But we, when we got to Antwerp I remember the first ice cream my mother bought us, and we were just thrilled. And I can still smell an orange when I go into the market, because that's when we saw the first orange, was in Antwerp.”²

Bessie Cohen Akawie verhuisde van haar geboorteland Oekraïne naar de Verenigde Staten in 1921. Bessie was een joods meisje van elf toen ze met haar moeder en vijf broers en zussen naar haar vader in de Verenigde Staten reisde, die daar al sinds voor de oorlog woonde en werkte. Hun reis duurde in totaal twee jaar. Het gezin verbleef vier of vijf maanden in Antwerpen omdat hun documenten niet in orde waren. Zonder correcte documenten konden ze het schip niet op. Ondertussen leefden ze in Antwerpen van het geld dat hun vader uit de Verenigde Staten naar Antwerpen opstuurde.

Net zoals Bessie kwamen tussen de Eerste en de Tweede Wereldoorlog tienduizenden joodse migranten naar de Antwerpse haven om verder te reizen. Antwerpen was namelijk een van de belangrijkste transitplaatsen voor joodse emigranten. De historiografische focus op transitmigratie ligt totnogtoe voornamelijk op de havens van Hamburg en Bremen.³ Het is belangrijk die focus te verbreden en ook Antwerpen als een plaats van komen en gaan te bekijken. Dit onderzoek naar joodse transmigratie via Antwerpen in het interbellum is voornamelijk gebaseerd op Ezra. Ezra was een joodse hulporganisatie die in 1903 werd opgericht door Antwerpse joden om passanten in de stad te helpen. Ezra bood hen morele, financiële en administratieve steun door onder andere documenten en visa in orde te brengen, achterblijvers op te vangen, zieke migranten te helpen en financiële steun te geven. Maar daarin slaagde de organisatie enkel dankzij haar uitgebreide netwerk. Via haar contacten binnen de Antwerpse joodse gemeenschap, de Belgische en buitenlandse overheden en internationale joodse organisaties kon Ezra rekenen op financiële steun, praktische hulp en informatie die essentieel waren voor haar werking. Op die manier is niet enkel Ezra het

---

² Interview afgelegd door het Oral History Project van Ellis Island Museum, met Bessie Cohen Akawie op 7 februari 1986.

³ Onder andere Tobias Brinkmann en Gur Alroey

onderwerp van deze studie, maar ook haar netwerk en de migranten zelf. Aan de hand van jaarverslagen van Ezra, artikels uit *De Centrale* (het tijdschrift van het Centraal Beheer voor Joodse Weldadigheid) en briefwisselingen met verschillende instanties komt aan bod hoe Ezra en de Antwerpse joden omgingen met de passanten in de stad. De relaties tussen Ezra en de Belgische en buitenlandse overheden werden onderzocht aan de hand van de briefwisseling tussen Ezra en de Belgische Emigratiedienst. De contacten met internationale joodse hulporganisaties werden bestudeerd aan de hand van briefwisselingen van Ezra met de Hilfsverein der Deutschen Juden (haar Duits-joodse tegenhanger) en de Hicem (de belangrijkste internationale joodse migratieorganisatie).

Er is al heel wat literatuur verschenen over de trans-Atlantische massamigratie vanuit Europa tijdens de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Veel auteurs onderscheiden daarbij de joodse migratiestroom van de algemene massamigratie. Drie argumenten worden daar meestal voor aangehaald.⁴ Ten eerste lag het percentage van overzeese migratie van Oost-Europese joden een stuk hoger in vergelijking met andere bevolkingsgroepen in die periode. Ten tweede migreerden joden meer dan andere bevolkingsgroepen als gezinnen. Bij andere groepen vertrokken vaker mannen alleen om elders tijdelijk te gaan werken. Ten derde lag het remigratiecijfer van joodse migranten lager. Hoewel deze twee laatste kenmerken voor discussie vatbaar zijn als karakteristiek voor de joodse migratie,⁵ blijft het een opmerkelijk grote groep. Bovendien is het voor de studie van Antwerpen als transithaven zeker interessant om joodse migratie apart te bestuderen: niet alleen waren er erg veel joden die via Antwerpen migreerden, de stad had ook een belangrijke joodse gemeenschap. De joodse passanten vormden een uitdaging voor de gemeenschap die zelf grotendeels uit migranten bestond.⁶ Daarnaast bood Antwerpen de passanten een sterk uitgebouwd joods leven: synagogen, Jiddische boekenwinkels en koosjere voedselzaken zorgden voor continuïteit in hun dagelijks leven.

De meeste joden uit Oost-Europa migreerden tussen de jaren 1870 en de Eerste Wereldoorlog. In die periode verhuisden meer dan twee miljoen Oost-Europese joden naar de Verenigde Staten.⁷ Het hoogtepunt lag tussen 1900 en 1914, wanneer ook het belang van de Antwerpse haven groeide. Tussen 1899 en 1914 reisden bijna een miljoen migranten in derde klasse vanuit de haven van Antwerpen, waaronder opmerkelijk veel Russische en Poolse joden. In

---

⁴ ALROEY, 'Out of the Shtetl', 91.

⁵ SARNA, 'The myth of no return'

⁶ SAERENS, 'Brabosh aan de Schelde', 63.

⁷ BRINKMANN, 'Managing mass migration', 71.

1913 scheepten 47.935 Russische joden in Antwerpen in. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd die massabeweging abrupt onderbroken. De transport- en migratiesystemen werden lam gelegd, onder andere omdat de schepen van de Red Star Line werden ingelegd voor troepen- en voorradenvervoer.⁸ Na de oorlog kwam de migratie weer op gang: heel wat gezinnen hadden de oorlog van elkaar gescheiden doorgebracht (zoals het gezin van Bessie) en de oorlog had de socio-economische situaties van heel wat joden in Oost-Europa verslechterd. Maar in het interbellum kwam er aan de vrije migratie van voor de oorlog een definitief einde.

In 1921 en 1924 voerden de Verenigde Staten quotawetten voor migratie in waardoor onder andere uit Oost-Europese landen maar een klein aantal migranten per jaar het land binnen mocht.⁹ In de tweede helft van de jaren 1920 beperkten ook Canada en de meeste Zuid-Amerikaanse landen de mogelijkheden tot immigratie.¹⁰ Vanaf 1933 gingen in Zuid-Afrika en Australië de deuren dicht.¹¹ Palestina bleef lang de grootste hoop voor joodse migranten, maar in mei 1939 publiceerde de Britse regering een White Paper waardoor ook die optie beperkt werd.¹² Hoewel het een algemene restrictietendens was, was ze toch specifiek gericht tegen joodse immigranten. De economische gerichtheid van joodse migranten op de stedelijke arbeidsmarkt in de context van de economische depressie, het idee dat joden niet konden assimileren in hun nieuwe omgeving en het door Duitse ideeën geïnspireerde antisemitisme zetten alle ontvangstlanden aan om joodse migranten de toegang te weigeren. Meestal kwamen joden enkel in aanmerking als ze familie ter plaatse hadden, boer waren of veel geld mee brachten. In de meeste landen werd aan het einde van de jaren 1930 zelfs geen rekening meer gehouden met deze strenge voorwaarden. Er werden officiële migratiestops voor joden afgekondigd of de overheden verboden hun consuls joden visa te verlenen.

De migratierestricties gingen hand in hand met de economische depressie van het begin van de jaren 1930. De werkloosheid was een stimulans om migratie in te perken. Het Ezra-bestuur dacht dat bij een economische opgang het probleem zich vanzelf zou oplossen en de deuren weer geopend zouden worden.¹³ Dit gebeurde echter niet en na enkele jaren werd het voor Ezra duidelijk dat niet enkel de werkloosheid maar vooral anti-joodse vooroordelen het

---

⁸ NAUWELAERTS, 'Korte geschiedenis van de Red Star Line', 14.

⁹ LEE, 'American gatekeeping', 137.

¹⁰ ABELLA, *None is too many*; BEN-DROR, *The Catholic church and the Jews*; EHRLICH, *Encyclopedia of the Jewish diaspora*, 650-750; KLICH, *Arab and Jewish immigrants in Latin-America*; LESSER, *Welcoming the undesirables*.

¹¹ BARTROP, 'Indifference and inconvenience: Jewish refugees and Australia', 127-150; BRADLOW, 'South African policy and Jewish refugee immigration', 239-248.

¹² BARTROP, 'The British colonial empire and Jewish refugees', 7-10.

¹³ De Centrale, 'Proces-verbal de l'assemblée générale annuelle de la société Ezra', april 1931, 6.

migratiebeleid van de ontvangstlanden bepaalden. Daarnaast veroorzaakte de depressie ook rechtstreekse problemen voor Ezra: haar vaste geldschieters – de Hicem en de Centrale – verlaagden vanaf 1930 hun bijdragen. Ook de kortingen op tickets die Ezra al jarenlang kreeg bij bepaalde rederijen vielen weg.¹⁴ Ezra was genoodzaakt te besparen, onder andere door de steun aan achterblijvers (zoals gehandicapten of zieken die geweigerd waren) in te perken. Ezra vroeg de Belgische overheid tijdelijk in te springen voor hun onderhoud, tot het economisch weer beter ging.¹⁵

De doorstroom van de passanten door Antwerpen verliep zeer moeizaam. De migranten konden door de quota en de schaarse visa niet meer zoals voor de oorlog enkele dagen in de stad verblijven en onmiddellijk het schip op. In het interbellum verbleven sommige migranten weken in Antwerpen, maar velen maanden of jaren, afhankelijk van hun individuele toestand. Of men het ticket zelf kon betalen, wachtte op familie, documenten in orde waren en in het bezit was van een affidavit,¹⁶ bepaalde het verloop van elke migrant door de stad. Migratiemogelijkheden werden niet meer bepaald door medische controles zoals voor de oorlog, maar door consuls die beslisten wie een visum kreeg en wie niet.¹⁷ Deze bemoeilijkte doorstroom bepaalde Ezra's werk in het interbellum. Hun belangrijkste bezigheid tot 1914 was het beschermen van de migranten tegen de bedriegerijen door onderagenten, logementhouders en wisselaars en het verbeteren van hun verblijf in de stad.¹⁸ In het interbellum werden het voorzien en financieren van hun lange verblijf en het bemachtigen van visa de nieuwe prioriteiten. Als gevolg van de migratierestricties waren visa namelijk schaars en duur geworden. Daardoor stegen Ezra's kosten voor voeding, logement, medische verzorging en visa enorm.¹⁹

In het interbellum veranderde ook Antwerpen als transitplaats. Voor 1914 was transit in Antwerpen, al 'one foot in America'.²⁰ De transmigranten van na 1921 stonden in Antwerpen nog met beide voeten ter plaatse. Ze wisten niet hoe lang ze in Antwerpen zouden moeten wachten en waarheen ze konden vertrekken. Vaak bleef de vraag of ze ooit zouden verder migreren.

---

¹⁴ De Centrale, 'Alg. verslag over het boekjaar 1930', maart 1931, 10-12.

¹⁵ Rijksarchief Beveren, Archief van de Dienst voor Emigratie, M77, 271 (Kutas), 272 (Silbergold, Nudelman)

¹⁶ Dit is een officiële verklaring dat de migrant familie in het land van bestemming had, die hem of haar kon onderhouden. Vooral aan het einde van de jaren '30 vroegen de meeste landen een affidavit als voorwaarde voor toegang.

¹⁷ BRINKMANN, 'Topographien der Migration', 175-198.

¹⁸ RONIN, *Antwerpen en zijn "Russen"*, 203-254; SCHREIBER, *L'immigration juive en Belgique*, 170-182.

¹⁹ De Centrale, 'Rapport d'Ezra. Société philanthropique pour la protection des émigrants, sur l'année sociale 1925', 30 april 1926, 3.

²⁰ SUHL, *One foot in America*

Migratieprofielen en migratieroutes door Antwerpen

De joodse transmigranten in het interbellum kunnen het best in twee groepen worden onderverdeeld. De eerste groep zijn de migranten die tussen 1918 en 1932 aankwamen, de tweede groep arriveerde tussen 1933 en 1940. De eerste groep bestond uit de migranten die in het kader van de massamigratie van oost naar west, die vooral in de jaren 1880 was ontstaan, een nieuw bestaan zochten overzee. Ze vertrokken om hun socio-economische situatie te verbeteren. Een bijkomende factor waren de anti-joodse gewelddadigheden die tijdens en vlak na de Eerste Wereldoorlog uitbraken in de nieuwgevormde Oost-Europese landen, waarin volgens het ‘jonge’ nationalisme geen plaats was voor een minderheidsgroep zoals joden.²¹ Vlak na de oorlog kwamen de migratiesystemen vrij traag op gang, maar in de jaren 1920 en 1921 werd het vooroorlogse hoogtepunt weer snel bereikt.²² De migranten kwamen uit alle delen van Oost-Europa, maar de grootste groep bleven de Polen. Dit hoogtepunt kwam snel tot een einde door de Amerikaanse quotawetten, maar dit betekende niet dat de migratiestroom tot een einde kwam. Tussen 1921 en 1925 strandden heel wat joden in Antwerpen omdat ze door de quota verhinderd werden naar de Verenigde Staten te vertrekken. Vanaf 1924 daalde het aantal joodse passanten: het nieuws dat doorstromen in de haven erg moeilijk geworden was, zorgde ervoor dat de migranten beslisten niet te vertrekken. Jaar na jaar nam hun aantal af, met absolute dalmomenten in 1930, 1931 en 1932.²³ De aantallen van deze migranten per nationaliteit zijn terug te vinden in tabel 1 in bijlage.

De tweede groep bestond uit de joodse vluchtelingen uit het Derde Rijk. In 1933 kwam een groot deel van hen in Antwerpen aan, op de vlucht gejaagd door Hitlers antisemitische beleid. De eersten waren vooral stateloze, Poolse of Russische joden. Hun band met Duitsland was minder sterk en de antisemitische maatregelen waren in het begin vooral gericht tegen niet-Duitse joden.²⁴ Vanaf 1934 nam de plotse exodus wat af maar er bleven elk jaar grote aantallen vluchtelingen België binnen komen. Vanaf 1938 was de stroom het grootst. De Kristallnacht had de joden duidelijk gemaakt dat er voor hen geen plaats meer was in de Duitse maatschappij en door de Anschluss breidde de anti-joodse terreur uit naar Oostenrijk. In de context van de restrictietendens op joodse immigratie en de economische depressie werd de Duits-joodse exodus onmiddellijk problematisch. Deze vluchtelingen hadden geen andere

---

²¹ MARRUS, *The unwanted: European refugees*, 61-68.

²² De Centrale, ‘Procès verbal de l’assemblée générale annuelle de la société Ezra’, april 1934, 2.

²³ De Centrale, ‘Réduction du travail de la Hias Jca Emigdirect’, februari 1932, 3.

²⁴ CAESTECKER, *Ongewenste gasten*, 19-20.

keuze als migratie. Vanaf 1938 werden joden gedwongen te emigreren, met opsluitingen in concentratiekampen tot gevolg voor degenen die niet vertrokken.²⁵ Zij bevonden zich in een uitzichtloze situatie want op het internationale congres van Evian in juli 1938 was duidelijk geworden dat geen enkel land toegevingen wilde doen om vluchtelingen op te vangen.²⁶

Natuurlijk bleven ook na 1933 migranten uit alle delen van Oost-Europa aankomen, maar hun aantal was zeer klein. De onderverdeling tussen voor en vanaf 1933 moet dus genuanceerd worden maar het onderscheid was zo duidelijk dat het wel houdbaar blijft.

Omdat de pushfactoren en het tijdstip van hun migratie verschilden, kunnen twee verschillende migratieprofielen worden uitgetekend voor beide groepen, aan de hand van onder andere hun routes, persoonlijke en socio-economische profielen en bestemmingen.

De routes van de migranten uit de eerste groep waren meestal niet rechtlijnig van punt A naar punt B, met een tussenstop in Antwerpen om in te schepen. De mobiliteit van deze migranten was groot: ze reisden rond tussen Europese steden en havens vooraleer in Antwerpen te arriveren. Men verbleef vaak eerst in Berlijn, Wenen, Amsterdam of Parijs. De route van Ejnoch (Harry) Zilbersztajn is illustratief voor deze mobiliteit. Hij vertrok in 1920 uit zijn Poolse sjtetl naar Duitsland waar hij vier maanden werkte. Hij trok verder en kwam aan in Luik waar hij tien weken verbleef. Weer reisde hij door, deze keer naar Antwerpen waar hij werk vond als loopjongen bij een joodse winkel. Na een jaar en twee maanden besloot hij naar Zuid-Amerika te trekken en liet zich bij Ezra inschrijven.²⁷ Sommigen leerden onderweg andere migranten kennen en pasten hun routes aan om samen verder te reizen.²⁸ Ook de passage van zij die van west naar oost reisden, was een belangrijk onderdeel van het komen en gaan in de stad. Remigratie was er altijd, maar vooral in 1930 en 1931 lagen de remigratieaantallen erg hoog door de werkloosheid.²⁹ Sommigen van hen keerden naar Antwerpen terug om een nieuwe overzeese bestemming te bereiken en anderen kwamen tijdelijk terug naar Antwerpen, zoals moeders die hun kind dat noodgedwongen was achtergebleven (bijvoorbeeld door mentale achterstand) kwamen opzoeken. De mobiliteit van de vluchtelingen uit Duitsland was anders. Hun reis naar een transitland was meestal rechtstreeks, te verklaren door het aspect van ‘de vlucht’ en de kortere afstand die werd afgelegd. Maar ze reisden wel veel rond tussen de verschillende transitlanden Nederland,

---

²⁵ YAHIL, *The Holocaust*, 104-106.

²⁶ ABELLA, *None is too many*, 31.

²⁷ RAB, M77, 269

²⁸ RAB, M77, 272 (Niederkirchner)

²⁹ De Centrale, ‘L’émigration juive pendant l’année 1931’, april 1932, 2.

België, Frankrijk, Engeland en Luxemburg. Anders als bij de eerste groep, lagen de remigratiecijfers laag.

Er was ook een onderscheid in het persoonlijke en socio-economische profiel van de migranten. De eerste groep was overwegend mannelijk en jong: het waren in de eerste plaats twintigers en jonge dertigers die de stap naar migratie zetten. Maar de vluchtelingen uit het Derde Rijk waren van alle leeftijden. In het begin bleven de twintigers en dertigers nog in de meerderheid, maar veel meer kinderen en mensen tussen veertig en vijftig migreerden. Het antisemitische beleid in Duitsland verjoeg zowel arm als rijk. Bovendien waren de meeste rijken arm geworden door de Rijksvluchtbelasting (waardoor men kapitaal moest achterlaten bij emigratie) en de onmogelijke economische leefbaarheid van joodse zaken de laatste jaren voor het vertrek.³⁰ Bij de vergelijking van de beroepssectoren van de migranten voor en na 1933 zijn er veel gelijkenissen omdat de typisch joodse economische niches zowel in Oost-Europa als in Duitsland bestonden.³¹ In 1930 en 1931 was het grootste deel van de migranten werkzaam in de textielverwerkende sector zoals klerenmakers en bontverwerkers. Handel stond op de tweede plaats, maar in 1934, 1936 en 1938 was bijna de helft van de migranten werkzaam in de handel. Hoewel joden in het Derde Rijk uit alle economische sectoren werden verdreven, was duidelijk voor de actieve politiek om de joodse handel te vernietigen – de Arianisatie van de handel – een stimulans om te vertrekken.³²

De bestemmingen werden volledig bepaald door de migratierestricties: joden migreerden waarheen ze werden toegelaten. Tabel 2 in bijlage geeft de bestemmingen van de migranten die met behulp van Ezra vertrokken, weer. Door de restricties in de Verenigde Staten werden Zuid-Amerikaanse landen zoals Argentinië, Brazilië en Uruguay de nieuwe populaire bestemmingen. Maar al snel voerden deze landen ook migratiebeperkingen in, behalve Uruguay. Hoewel veel migranten het in Uruguay moeilijk aarden vonden, bleef Ezra hen er in relatief grote getale heen sturen.³³ Enerzijds was Uruguay een van de laatste oplossingen voor stateloze joden zonder paspoort, die bijna nergens anders meer werden aanvaard, en voor ongeletterden die vaak geweigerd werden (te zien aan de handtekening die ze moesten plaatsen onder hun documenten). Anderzijds gebruikte Ezra Uruguay als een transithaven voor de rest van Zuid-Amerika. De visa voor, en de tickets naar Uruguay waren goedkoop en

---

³⁰ CAESTECKER, *Ongewenste gasten*, 23; voor de casus van een rijke Weense handelaar: SOMA, Archief Auditoraat-Generaal, AA1314, 437 (Neumann)

³¹ Enkel de jaren 1930, 1931, 1932, 1934, 1936 en 1938 werden geanalyseerd, omdat enkel in die jaren in de jaarverslagen van Ezra de beroepen van de nieuw ingeschreven migranten werden opgenomen.

³² YAHIL, *The Holocaust*, 106-107.

³³ RAB, M77, 270 (Tolub)

de procedure om visa te verkrijgen was relatief gemakkelijk.³⁴ Ezra raadde de migranten aan in Montevideo bij het gewenste consulaat een visum aan te vragen. Vooral voor migranten die naar Argentinië reisden, werd deze tactiek toegepast.³⁵ Vanaf ongeveer 1933 liep dat systeem vast door migratierestricties. Sjanghai werd de nieuwe optie voor stateloze joden. In 1938, 1939 en 1940 vertrokken de meeste vluchtelingen uit Antwerpen naar de Verenigde Staten. Daar had men in 1938 namelijk beloofd om hun jaarlijkse quotum voor Duitsers van 27.730 migranten volledig op te vullen, wat ze tot dan nooit hadden toegelaten.³⁶ Alle andere landen beperkten daarentegen de toegang voor joden nog meer in de laatste jaren voor de Tweede Wereldoorlog.

Er was in de migratieprofielen ook continuïteit: heel wat migranten in het interbellum verplaatsten zich in het kader van ‘gedwongen’ kettingmigratie. Omdat in de context van de migratierestricties steeds vaker een affidavit gevraagd werd, was men verplicht te migreren naar plaatsen waar reeds familieleden woonden.

Ezra en de joodse transmigranten in de stad

Na hun aankomst in Antwerpen begaven heel wat migranten zich naar het kantoor van Ezra, waar de mensen van het bestuur en de secretaressen hen ter hulp stonden. Henri Schulsinger, Isidore Tolkowsky, Moïse Rapoport, Grégoire Karlin, Joseph Kadinsky, Jos Zinner en David Mirmowitz waren de belangrijkste leden van het Ezra-bestuur. Zij werkten op vrijwillige basis en offerden dagelijks hun tijd en energie op aan de passanten. Een klein deel van de hulp betaalden ze daarbovenop uit eigen zak.³⁷ Een analyse van hun motivatie en achtergrond is essentieel om een inzicht te krijgen in de organisatie.

Allereerst hadden ze de mogelijkheid dat werk vrijwillig te doen omdat ze goed verdienende diamanthandelaars waren.³⁸ Ze hadden genoeg geld om een deel van hun tijd te gebruiken voor iets anders als broodwinning. De mensen uit het bestuur waren (zoals zo veel Antwerpse joden) naar Antwerpen gemigreerd in de jaren 1880 en 1890 vanuit Oost-Europa maar behoorden vrijwel meteen tot een welvarende elite van joodse Antwerpse zakenmannen die snel integreerden in het sociale en economische leven in België. Sommige van hen

---

³⁴ RAB, M77, 271 (Elenbogien, Fridmann)

³⁵ RAB, M77, 272 (Cukiernik’as, Goldstein)

³⁶ ABELLA, *None is too many*, 31.

³⁷ Zie lijsten met giften aan Ezra die regelmatig verschenen in De Centrale; De Centrale, ‘Discours prononcé par Mr. De Coster’ november 1936, 9.

³⁸ Stadsarchief Antwerpen, Modern Archief, Vreemdelingendossiers, 91103, 76823, 99279, 90888, 92661, 72184, 112037

veranderden hun voornaam naar een Franse of Nederlandse variant en bijna allemaal vroegen ze de Belgische nationaliteit aan in de jaren na de Eerste Wereldoorlog.³⁹ Zetelen in een bestuur van een hulporganisatie was een prestigieuze zaak in de joodse gemeenschap waardoor ze in hun sociale status werden herbevestigd binnen de gemeenschap. Ondanks hun economische integratie bleven ze wel vasthouden aan hun religieuze leven. Een deel van hun motivatie moet namelijk verklaard worden binnen de joodse religieuze traditie van de Zedakah. Zedakah regelt de joodse armenhulp die belangrijk is in joodse gemeenschappen: iedereen die het kan, moet instaan voor de hulp van de armen.⁴⁰ Het beperkte zich niet enkel tot de lokale joodse bevolking: iedereen die hulp nodig had, kon erop rekenen. Ezra volgde dat principe door in de eerste plaats passanten te helpen en onder hen ook niet-joden.⁴¹

Langsheen alle routes van vertrekpunten naar aankomstpunten ontstonden joodse organisaties om migranten te helpen. Om de motivatie van de mensen van Ezra in een breder perspectief te bekijken, wordt hier vergeleken met joodse hulporganisaties voor transmigranten in Duitsland. Brinkmann concludeerde dat hun drijfveren bepaald werden door een dubbele strategie van 'self-interest' en medeleven. Omdat de Oost-Europese joden een bedreiging voor hun sociale status waren, zetten de Duitse joden zich in om hen zo snel mogelijk door te sturen.⁴² Ook Ascheim en Alroey verdedigden deze these: deze laatste noemde de hulp van de Hilfsverein 'hun manier om het probleem op te lossen, namelijk door het probleem door te schuiven naar Amerika'.⁴³ Door de verschillen tussen de situatie en aanpak van de Duitse organisaties en Ezra naast elkaar te leggen, wordt duidelijk dat dit niet de belangrijkste motivatie was voor Ezra.

Ten eerste verschilde de relatie met de transmigranten. Duitse joden voelden zich Duitsers en hun cultuur was gebaseerd op Duitse principes en overtuigingen.⁴⁴ Zij keken neer op de niet-opgeleide, traditionele joden uit het oosten. De leiders van de Hilfsverein, waaronder Paul Nathan en James Simon, waren Duitse liberale joden wiens weldadigheid gebaseerd was op Duitse Bildung. Zo richtte de Hilfsverein in Oost-Europa moderne scholen op als tegenreactie tegen de 'cheders' die volgens hen tot fysieke en morele verzwakking leidde.⁴⁵ In Antwerpen keken de joden niet met dergelijke blik naar de passanten omdat de meesten zelf recente migranten uit Oost-Europa waren die hun nationaliteit bleven behouden. Waarschijnlijk had

---

³⁹ SA, MA, VR, 91103, 76823, 99279, 90888, 92661, 72184, 112037

⁴⁰ BRINKMANN, 'Ethnic Difference and Civic Unity: (...) Philanthropy in the Nineteenth Century City', 181.

⁴¹ De Centrale, 'Discours d'ouverture de Mr. M. Rapoport', november 1936, 7.

⁴² BRINKMANN, 'Managing mass migration', 75.

⁴³ ALROEY, 'Out of the shtetl', 121; ASCHEIM, *Brothers and strangers*, 37-41.

⁴⁴ ASCHEIM, *Brothers and strangers*, 57.

⁴⁵ BRINKMANN, 'Why Paul Nathan attacked Albert Ballin', 50-51; ASCHEIM, *Brothers and strangers*, 37-39.

ongeveer de helft van de Antwerpse joden in 1930 de Poolse nationaliteit.⁴⁶ Ook de mensen uit het Ezra-bestuur waren afkomstig uit Oost-Europa. Bovendien waren er in de Duitse steden ook veel meer Oost-Europese joodse transmigranten en was het onderscheid tussen migratie en transmigratie complexer door de grenzen met Oost-Europese landen. De Duitse joden moesten tegelijk ook reageren tegen het opkomende antisemitisme in de Duitse maatschappij. Ze stuurden de traditionele en visueel opvallende Oost-Europese joden door, in een poging het antisemitisme de kop in te drukken.⁴⁷

Ten tweede werd het verblijf van de transmigranten in Duitsland anders georganiseerd. In Duitsland greep de staat via wetten meer in bij bedrog tegen migranten⁴⁸ en hun verblijf werd er gedeeltelijk georganiseerd door de stedelijke overheid en de rederijen.⁴⁹ Voor voedsel en kledij zorgde de Hilfsverein die op een nationale basis werkte – met kantoren in Hamburg, Bremen en Berlijn. In Antwerpen daarentegen kwam al die hulp neer op de schouders van de lokale joodse gemeenschap. Er waren wel logementshuizen die door privépersonen werden uitgebaat, maar die lieten vaak te wensen over. Het bestaan van Ezra was daarom meer noodzakelijk voor het verblijf van de passanten dan het was in Duitsland, waardoor het waarschijnlijker is dat Ezra in de eerste plaats werd opgericht om de migranten te helpen en niet om hun sociale status te vrijwaren.

Ten derde verschilde de houding van Ezra ten opzichte van remigratie en repatriëring. De Duitse organisaties wilden dat degenen die niet verder konden, zo snel mogelijk terug reisden.⁵⁰ Ezra regelde de remigratie van mensen die terug kwamen van hun nieuwe woonplaats omdat ze er geen werk vonden of niet konden aarden. Maar de repatriëring van mensen die niet verder geraakten dan Antwerpen omdat ze wegens medische, administratieve of financiële redenen geweigerd waren of niet verder konden, werd geregeld door de Caisse Israélite en Hachnosas Orchim (twee organisaties binnen de Centrale die instonden voor armenhulp) en niet door Ezra.⁵¹ Ezra gaf joden die geweigerd waren zelfs een tweede of derde kans om te migreren, zolang hun zaak niet volledig hopeloos oogde.⁵²

Bovendien onderhield Ezra jarenlang mensen in Antwerpen waarvan ze wisten dat ze geen enkele mogelijkheid hadden in een land overzee aanvaard te worden. Ezra zocht voor mentaal en fysiek gehandicapten, langdurig zieken en achtergelaten kinderen opvang in de stad: in

---

⁴⁶ SAERENS, 'Brabosh aan de Schelde', 68.

⁴⁷ ALROEY, 'Out of the Shtetl', 117, 121.

⁴⁸ SCHREIBER, *L'immigration juive en Belgique*, 171.

⁴⁹ WÜSTENBECKER, 'Hamburg and the transit of East European emigrants', 116.

⁵⁰ BRINKMANN, 'Managing mass migration', 75.

⁵¹ De Centrale, 'Procès-verbal de l'assemblée générale (...)', april 1931, 6.

⁵² RAB, M77, 269 (Katzman, Ferber, Liachowitsch)

joodse gezinnen of in instellingen voor gehandicapten en wezen.⁵³ Ezra betaalde in beide gevallen voor hun onderhoud. Zo werd in 1923 een meisje geweigerd op Ellis Island wegens mentale achterstand. Ze werd teruggestuurd naar Antwerpen en sindsdien betaalde Ezra haar verblijf in een instelling voor gehandicapten. Pas in 1929, wanneer haar moeder vroeg om het kind terug te sturen naar haar tante in Roemenië, startte Ezra de procedure.⁵⁴ Ezra ondersteunde zulke achterblijvers vaak tien of zelfs twintig jaar. Dergelijke gevallen tonen aan dat Ezra het humane aspect boven een rationele politiek om joden zo snel mogelijk voort of terug te sturen, stelde.

Door de problemen van migranten op te lossen, had Ezra invloed op de migratiestroom in Antwerpen die dankzij haar werk vlotter verliep. Maar Ezra had vooral een grote impact op de migratiemogelijkheden en migratie-ervaringen van individuele migranten. Door specifieke maatregelen te treffen, zorgde Ezra voor de migratie van personen die zonder hun hulp niet of moeilijk hun bestemming hadden kunnen bereiken binnen het migratiesysteem.

Zo waren er de analfabeten die sinds 1917 in de Verenigde Staten niet meer werden toegelaten. Op die manier wilden ze migratie uit arme streken verhinderen.⁵⁵ Ezra had een leraar Jiddisch en Engels in dienst die de ongeletterde volwassenen onderwees tot ze konden vertrekken.⁵⁶ Zo creëerde Ezra een opening in de migratiewetgevingen. Voorts koos Ezra ervoor om in de eerste jaren na de Amerikaanse quotawetten enkel mannen te laten vertrekken zonder hun gezin, in plaats van een kleiner aantal gezinnen.⁵⁷ Deze mannen konden snel aan de slag en stuurden geld op om hun gezinnen in Antwerpen te onderhouden tot ook zij konden vertrekken wanneer de quota het toelieten. Dat heeft voor vele gezinnen de mogelijkheid gecreëerd om toch te kunnen vertrekken, al was het stapsgewijs en over een langere tijdsperiode. Als iemand van het gezin geweigerd werd bij de inscheping zorgde Ezra voor de (tijdelijke) opvang zodat de rest van de familie kon vertrekken zonder de tickets te moeten laten verlopen. Verder waren er de alleen reizende vrouwen voor wie Ezra een belangrijke hulp betekende. Tussen 1918 en 1933 migreerden veel gezinnen in twee fasen. Als eerste ging de man die in de nieuwe verblijfplaats werkte om de tickets voor de rest van het gezin te kunnen betalen. De vrouw kwam enkele maanden of jaren later met de kinderen. De emigratie-ervaring van deze vrouwen was helemaal anders dan die van hun mannen. Vrouwen

---

⁵³ RAB, M77, 270 (Kagan), 27 (Cohen)

⁵⁴ RAB, M77, 271 (Belfer)

⁵⁵ LEE, 'American gatekeeping', 125.

⁵⁶ De Centrale, 'Rapport d'Ezra', 30 april 1926, 3.

⁵⁷ De Centrale, 'Ezra', 19 februari 1926, 2.

met kinderen hadden een grote last en verantwoordelijkheid en voor vrouwen zonder reisgezellen was het extra gevaarlijk.⁵⁸ Maar het beeld van de kwetsbare joodse vrouw in migratie moet zeker genuanceerd worden. Veel joodse meisjes en vrouwen in Oost-Europa werkten in de kleinschalige textielproductie of in de opkomende industrie. Hun belang in het onderhoud van het gezin zorgde ervoor dat zij mee konden beslissen over migratie. Zij moesten daarbovenop het gezin maanden- of jarenlang onderhouden in afwachting van hun migratie.⁵⁹ Wanneer ze in Antwerpen moesten wachten, konden meisjes aan de slag als dienstmeid, huishoudster of kindermeisje. Voor vrouwen met kinderen was werken moeilijker, hoewel sommigen hun kinderen naar een crèche brachten.⁶⁰ Het was dus niet een economische maar een andere kwetsbaarheid die het hen moeilijk maakte doorheen de reis. Enerzijds konden vrouwen en meisjes verkracht worden of in de handen van vrouwenhandelaars vallen. Vooral vrouwen die zonder kinderen reisden, waren daar kwetsbaar voor. Ezra was vaak aanwezig op conferenties rond vrouwenhandel en prostitutie en was gekend om haar kennis rond deze problematiek. Anderzijds werden vrouwen kwetsbaar tegenover hun man, verloofde of geliefde. Het kwam regelmatig voor dat mannen alle contacten met hun gezin verbraken. De vervreemding van hun gezin en de ‘Oude Wereld’ maakte dat ze ertoe werden aangetrokken hun oude leven te vergeten.⁶¹ Dit werd mogelijk gemaakt door het migratiepatroon: de vrouw bleef alleen achter met de kinderen, wachtend op tickets. In oktober 1929 opende Ezra de dossiers van vier vrouwen die niets meer van hun man hadden gehoord en hadden besloten hen te gaan zoeken. In 1930 behandelde Ezra zo’n vijftigtal zaken.⁶² Ezra communiceerde met andere organisaties of met de mannen zelf om hen te overtuigen hun gezin niet in de steek te laten.⁶³ Na 1933 veranderde het migratiepatroon. Dat de man vooraf ging, was niet meer het dominerende patroon maar het bleef wel bestaan. Er waren echter meer migranten die met het gezin als eenheid reisden of vrouw en kinderen gingen eerst en de man later. Ook werden meer complexe samenstellingen frequenter: schoonfamilies en verschillende generaties reisden samen. Door deze nieuwe patronen viel de kwetsbaarheid van de joodse migrerende vrouwen ten dele weg.

Ezra had ook een impact omdat zij bepaalden welke migranten ‘émigrable’ waren. Het is mogelijk dat ze in de eerste plaats de migranten kozen die hun reis zelf konden financieren. Dat in het crisisjaar 1930 een groot deel, namelijk 72%, van alle uitgaven van Ezra gedekt

---

⁵⁸ ALROEY, ‘And I remained alone in a vast land’, 57-59.

⁵⁹ ALROEY, ‘And I remained alone’, 42-53.

⁶⁰ M77, 269-278.

⁶¹ ALROEY, ‘And I remained alone’, 63-64.

⁶² De Centrale, ‘Migration’, 1 november 1929, 1 ; ‘Procès-verbal de l’assemblée générale (...)’, april 1931, 6.

⁶³ RAB, M77, 270 (Notchevnik)

werd door bijdragen van de migranten zelf, wijst in die richting. Dit zou betekenen dat de meer welvarende migranten van Ezra voorrang kregen en dus ook de quota opvulden en de migratie voor armere migranten verhinderden. Zo'n pragmatische houding zou het voor Ezra financieel meer houdbaar maken.

Ezra in de Antwerpse joodse gemeenschap

In het interbellum ontstond in Antwerpen een unieke gecentraliseerde structuur waarbinnen een goede organisatie van sociale hulp mogelijk werd. In 1920 werd namelijk het Centraal Beheer van Joodse Weldadigheid, kortweg de Centrale, opgericht. De Centrale overkoepelde de reeds bestaande joodse hulporganisaties, ze zamelde het geld in en verdeelde toelagen onder de verenigingen. Maar tegen de filosofie van de Centrale in bleef Ezra vasthouden aan haar autonomie. Die houding is het best te zien in de kwestie rond de algemene vergaderingen. Alle aangesloten verenigingen hielden hun jaarlijkse algemene vergadering rond dezelfde periode en vanaf 1931 hielden ze, inclusief de Centrale zelf, hun vergadering samen op dezelfde avond. Ezra weigerde haar vergadering met de rest te houden. Onder andere Nico Gunsburg, de voorzitter van de Centrale tussen 1925 en 1940, hield regelmatig een openbaar pleidooi om Ezra te overtuigen ook deel te nemen. De discussie liep zo hoog op dat sommigen Ezra verweten een separatistische politiek te voeren.⁶⁴ Ezra bleef erbij dat 'une société qui a à présenter un rapport d'une vaste activité, n'a pas la possibilité de l'exposer dans une soirée où se tient l'assemblée de tant de sociétés ensemble. Ce n'est pas pour contrarier la Centrale que l'Ezra a agi de la sorte, mais nous avons pensé qu'après 28 ans d'activité, nous devons avoir la possibilité d'exposer notre travail et ne pas changer nos habitudes.'⁶⁵

Maar naast haar imago en traditie als zelfstandige vereniging speelde ook de houding van de gemeenschap tegenover de hulp aan de transmigranten mee. Een aanzienlijk deel van de toelagen die de Centrale jaarlijks onder haar organisaties verdeelde, ging naar Ezra. De hulp aan passanten was niet evident voor een migrantengemeenschap die het zelf niet altijd even gemakkelijk had, vooral omdat de meesten tewerkgesteld waren in economisch kwetsbare, ambachtelijke luxesectoren.⁶⁶ Binnen de Centrale was er vooral tussen 1925 en 1930 discussie over Ezra's werk. Sommigen vonden dat er in de Antwerpse hulporganisaties te veel werd

---

⁶⁴ De Centrale, 'Procès verbal de l'assemblée générale annuelle de l'Ezra', april 1935, 8.

⁶⁵ De Centrale, 'L'assemblée générale de l'Ezra', april 1932, 4.

⁶⁶ SAERENS, 'Brabosh aan de Schelde', 70.

gegeven aan de passanten ‘waardoor de stedelijke armen dikwijls te kort komen.’⁶⁷ Een polemist stelde in *De Centrale* de lezer de vraag of het ‘wel logisch is van u of van hen ONS verantwoordelijk te stellen, voor het anti-semitisme in die streken, verantwoordelijkheid, waarvan wij de geldelijke gevolgen alleen zouden moeten dragen!?’⁶⁸ De meesten meenden dat het onmogelijk was om de passanten niet te helpen maar ze vonden dat ook internationale joodse organisaties en andere joodse gemeenschappen mee in de kosten moesten dragen. De Centrale nam zelf initiatief om daarvoor geld van buiten Antwerpen in te zamelen, bijvoorbeeld door te onderhandelen met Brusselse organisaties.⁶⁹ In een lezersbrief riep iemand de Ica, Hias, Emigdirect, Hicem en Alliance Israélite Universelle op om meer geldelijke steun te geven.⁷⁰ Maar Ezra was al de enige Antwerpse organisatie die giften kreeg uit andere steden en wiens werking grotendeels betaald werd door internationale organisaties.⁷¹ Deze controverse en polemiek weerhield Ezra er van haar vergaderingen samen met de anderen te houden. Ezra verspreidde wel haar verslagen over werking en financiën in *De Centrale*, maar wilde rechtstreekse contacten waarbij mensen uit andere organisaties en de Centrale hun werking konden bekritisieren, uit de weg gaan. Door de ruimte waarin haar werking besproken werd zo veel mogelijk af te schermen, poogde Ezra de impact van critici op haar werking te reduceren en conflicten te vermijden.

Door het grote aantal transmigranten dat lang in Antwerpen moest wachten, was Ezra onmogelijk in staat om alle hulp voor het dagelijkse onderhoud zelf te verzorgen. Maar dankzij het gecentraliseerde hulpsysteem in Antwerpen kon Ezra gemakkelijk gebruik maken van andere organisaties om in die hulp te voorzien. Ezra had goede banden met de andere verenigingen en met de Centrale zelf. De meeste leden van het Ezra-bestuur zetelden namelijk ook in andere besturen. Vooral met de Vestiarie Israélite en de Centrale Keuken moest Ezra samen werken om de transmigranten te kunnen helpen. De Vestiaire Israélite zamelde kleren in om uit te delen aan de armen in de stad. Ze kochten ook linnengoed, sokken, ondergoed, ... nieuw aan. Ezra stuurde haar migranten naar de Vestiaire voor nieuwe kledij en betaalde de gedane kosten terug aan de organisatie.⁷² In de Centrale Keuken werden elke middag tegen een lage prijs maaltijden verdeeld. Dat de migranten daar terecht konden, betekende een grote verbetering. Voordien moesten ze in de logementshuizen eten waar ze te veel betaalden voor

---

⁶⁷ De Centrale, ‘Onze algemeene vergaderingen’, 6 februari 1925, 4.

⁶⁸ De Centrale, ‘Praktijk II’, 19 maart 1926, 2-3.

⁶⁹ De Centrale, ‘Questions budgétaires’, 15 april 1927, 1 ; ‘Rapport d’Ezra’, 30 april 1926, 3.

⁷⁰ De Centrale, ‘Tribune libre’, 10 oktober 1927, 2-3.

⁷¹ Zie lijsten met giften aan Ezra die regelmatig gepubliceerd werden in *De Centrale*.

⁷² De Centrale, ‘Discours d’ouverture de l’assemblée générale du Vestiaire Israélite’, 6 februari 1925, 6.

slecht en weinig voedsel waardoor de meesten moesten bedelen. De Centrale Keuken achtte ook het morele aspect van hun werk voor de landverhuizers belangrijk: ‘Al de van huis en hof verdreven zwervers voelden zich toen bij ons thuis, vergaten voor eenige uren hun schrijnend leed en schepten nieuwe moed voor de toekomst. De Centrale Keuken verhoogt en versterkt de moraliteit harer bezoekers.’⁷³ De Centrale Keuken kreeg maar al te vaak de klacht van Antwerpse joden dat ze ‘onwaardigen’ voedde, wat refereerde naar de landverhuizers. Maar zij wilden net de passanten voedsel verstrekken, omdat ‘nood geen wet kent’.⁷⁴

Vanaf 1933 werd het werk voor Ezra erg zwaar. Bijna alle vluchtelingen uit Duitsland hadden een tijdelijk verblijf in België verkregen op voorwaarde dat ze doorreisden, waardoor hun emigratie verplicht was.⁷⁵ Ezra regelde daarbovenop niet enkel de doorreis van de vluchtelingen in Antwerpen maar ook die in Brussel. In maart richtte de Centrale het ‘Komiteit tot Verdediging der Rechten der Joden’ op om de hulp te coördineren. Daarin werden onder andere de Centrale, Ezra, de Israëlitische Gemeente en de Zionistische Federatie vertegenwoordigd.⁷⁶ De Centrale koos voor een brede aanpak en hamerde erop dat de hulp niet enkel op Ezra mocht neer komen. In november 1936 werd het Antwerpse Comité ontbonden en nam de Centrale het werk over. Caestecker schreef dat de Centrale op dat moment haar steun aan de vluchtelingen volledig stop zette omdat de hulp aan lokale armen eronder leed en welgestelde Duitse joden geen bijdragen leverden aan de Centrale. Volgens Caestecker lag daar de grens aan de Antwerpse joodse solidariteit.⁷⁷ Maar deze visie op de houding van de Centrale moet genuanceerd worden. Wat er eerder aan de hand was, was dat de Centrale streefde naar organisatorische normalisatie. In 1933 was de situatie chaotisch en overrompend geweest maar na vier jaar hulp aan de vluchtelingen was er minder nood aan een coördinerend comité. De Centrale keerde terug naar het systeem van voor 1933, zonder geïnstitutionaliseerde samenwerking met organisaties buiten de Centrale. Dat het comité werd ontbonden hoeft niet te betekenen dat de Centrale en de aangesloten verenigingen hun hulp stop zetten. Op de algemene vergaderingen van 1937 en 1938 werd verwezen naar de hulp van de verenigingen aan de vluchtelingen.⁷⁸ Er was dus nog steeds, naar de woorden van rabbijn Schapira, niet alleen ‘een Centrale voor Antwerpsche Joden, doch een voor de Joden

⁷³ De Centrale, ‘Openingsrede uitgesproken bij de jaarlijksche algemeene vergadering der Centrale Keuken’, 6 maart 1925, 1.

⁷⁴ De Centrale, ‘Openingsrede (...) Centrale Keuken’, 6 maart 1925, 1.

⁷⁵ CAESTECKER, *Ongewenste gasten*, 35.

⁷⁶ De Centrale, ‘Te Antwerpen opgericht’, april 1933, 9.

⁷⁷ CAESTECKER, *Ongewenste gasten*, 91, 103-105.

⁷⁸ De Centrale, ‘Algemeene vergadering van de Centrale en haar aangesloten vereenigingen’, maart 1937, 15; ‘Algemeene vergadering van de Centrale’, maart 1938, 1-4.

der geheele Diaspora.⁷⁹ Daarnaast streefde de Centrale op dat moment ook naar financiële recuperatie. De jarenlange hulp aan de vluchtelingen had enorme uitgaven gevergd en de Centrale werd gedwongen een onderscheid te maken tussen prioritaire hulp en hulp die ze konden laten vallen. Zo weigerden ze in 1937 koosjer vlees aan te kopen voor de vluchtelingen. Dit was volgens de Centrale geen primaire behoefte en eerder een zaak voor de Gemeente.⁸⁰

Hoe na de ontbinding van het Antwerpse Comité het logement en onderhoud van de vluchtelingen gefinancierd en geregeld werd, is niet geheel duidelijk. Zeker is wel dat Hicem via Ezra daarin voor een groot deel heeft bijgedragen.⁸¹ Einde 1938 nam de vluchtelingenstroom enorm toe en werd er weer gekozen voor een samenwerking met de Gemeenten en andere organisaties zoals in 1933.⁸² In ieder geval beweerde de Centrale in 1939 de hulp aan de Duitse joden nooit te hebben stop gezet: ‘De vraag is wel gerechtvaardigd of het Antwerpsch Jodendom in staat zal zijn dit werk op deze basis voort te zetten (...) doch de Centrale en de aangesloten vereenigingen hebben tot nog toe hun plicht vervuld en zullen ook verder hun plicht vervullen.’⁸³

Naast de centralisatie van de sociale hulp was ook het zionisme een belangrijke karakteristiek van de Antwerpse gemeenschap in het interbellum. Antwerpen was een speerpunt voor het zionisme en met de invoering van het arbeiderszionisme uit Oost-Europa ontstond er een brede diversiteit.⁸⁴ Palestina werd pas in 1933 een belangrijke bestemming voor Ezra’s migranten: 60 van de 168 vertrokken naar Palestina. In 1934 waren dat er 278 en in 1935 249. Voor de organisatie van die migratie werkte Ezra samen met de Zionistische Federatie en de Office Palestiniën. Palestina was het enige immigratieland waar joden tot 1939 zonder beperking heen konden en ze een goed joods leven konden opbouwen. Maar de scheeptickets en visa waren er duur waardoor Ezra niet nog meer migranten kon sturen dan ze al deed.⁸⁵ Bij de Centrale was men vanaf 1933 verheugd dat transmigranten naar Palestina vertrokken. Haber, vertegenwoordiger van de Centrale bij Ezra, wilde dat Ezra van de migratie naar

---

⁷⁹ De Centrale, ‘Algemeene vergadering van de Centrale (...)’, maart 1937, 15.

⁸⁰ De Centrale, ‘Algemeene vergadering van de Centrale’, maart 1938, 2.

⁸¹ SOMA, AA 1314, 370, 429-500.

⁸² De Centrale, ‘Een ereplicht’, oktober 1938, 1-2.

⁸³ De Centrale, ‘Algemeene vergadering van het Centraal Beheer en aangesloten vereenigingen’, maart 1939, 3.

⁸⁴ VAN DOORSLAER, *Kindereen van het getto*, 27-40.

⁸⁵ JMB, doos 101, ‘1933 Verslag Centraal Beheer’, 38.

Palestina haar prioriteit maakte en iemand anders pleitte ervoor dat Ezra fondsen aanlegde zodat de reis mogelijk werd voor iedereen.⁸⁶

Maar waarom stuurde Ezra pas vanaf 1933 haar migranten naar Palestina terwijl het probleem van gestrande passanten al dateerde van 1924? De verklaring ligt in de druk op emigratie die in 1933 plots veel hoger werd op de joodse gemeenschap: de vluchtelingen werden nu door de staat verplicht verder te reizen en de joodse gemeenschap moest dat zelf organiseren. Alroey toonde aan dat reeds in de negentiende eeuw Palestina geen geïsoleerde bestemming voor ideologische migratie was.⁸⁷ Maar door het belang van het zionisme in Antwerpen viel pas in 1933 het onderscheid tussen de puur ideologische migratie naar Palestina en de gewone migratie naar andere bestemmingen weg. Maar ook na 1933 bleef het voor sommige Antwerpse joden gevoelig dat er zo veel vluchtelingen naar Palestina vertrokken. Volgens sommigen mocht er geen extra financiële steun komen voor de migranten naar Palestina want ‘la Palestine n’est pas un pays d’immigration uniquement pour les indigents.’⁸⁸

Ezra en de nationale overheden

Om de migratie te organiseren, moest Ezra dagelijks samenwerken met de regeringscommissaris voor emigratie die aan het hoofd stond van de emigratiedienst van de overheid. Zijn hoofdtaak bestond erin informatie aan emigranten te verstrekken, het vertrek te controleren en misbruik tegen te gaan. Moïse Rapoport (voorzitter van Ezra van 1931 tot 1940) noemde de commissaris ‘un vieil ami et je dirais même un vieux collaborateur de l’Ezra.’⁸⁹ Ezra kon dus rekenen op de steun van de commissarissen (eerst Venesoën, later De Coster) in hun hulp aan de transmigranten. Er waren zaken waarvoor Ezra verplicht naar de commissaris moest zoals het aanvragen van Belgische verblijfsvergunningen en certificaten van goede zeden die meestal nodig waren voor buitenlandse visa. De commissaris verleende deze documenten vlot en probeerde ze gratis of tegen een verlaagde prijs te verkrijgen opdat Ezra’s kosten gedrukt zouden worden. Daarnaast hielp de commissaris Ezra bij conflictbemiddeling. Problemen bij terugbetalingen van rederijen werden consequent naar de commissaris doorgeschoven.⁹⁰ Ook bij conflicten tussen of met landverhuizers richtte Ezra zich tot de dienst: de druk die uitging van de commissaris die dreigde met problemen met de

---

⁸⁶ De Centrale, ‘Ezra. Assemblée générale’, april 1933, 4; ‘Procès verbal de l’assemblée générale (...)’, april 1934, 2; ‘Procès verbal de l’assemblée générale (...)’, april 1935, 8.

⁸⁷ ALROEY, ‘Aliya to America?’, 127.

⁸⁸ De Centrale, ‘Procès verbal de l’assemblée générale (...)’, april 1935, 8.

⁸⁹ De Centrale, ‘Discours d’ouverture de Mr. M. Rapoport’, november 1936, 7.

⁹⁰ RAB, M77, 270 (Krawitzky)

Belgische autoriteiten was efficiënter dan wat Ezra zelf kon afdwingen.⁹¹ Voorts gebruikte Ezra de commissaris als een ‘communicatiekanaal’ naar andere overheidsdiensten toe. Als Ezra een ministerie of de gouverneur wilde bereiken, schreven ze de commissaris een brief die het op zijn beurt doorstuurde en hun zaak verdedigde. Op die manier kon Ezra gebruik maken van de macht, invloed en kennis die haar als organisatie van migranten ontbrak. De commissaris protesteerde tegen de soms wrede beslissingen van de Openbare Veiligheid die besloot wie er (tijdelijk) in België mocht verblijven en wie het land werd uitgezet.⁹²

Maar de commissarissen hielpen Ezra niet zomaar. Hoewel ze Ezra en hun migranten verdedigden bij de ministeries, bleef hun belangrijkste doelstelling dezelfde als die van de Belgische overheid: de joodse migranten moesten zo snel mogelijk passeren en mochten geen publieke last worden. De commissarissen wisten dat Ezra onontbeerlijk was voor een zo vlot mogelijke doorstroom. Ezra vormde de essentiële schakel tussen de joodse passanten en de emigratiedienst. Daarom hielpen de commissarissen Ezra bij administratieve en andere problemen. In De Costers eigen woorden : ‘Ignorant la plupart du temps la langue du pays, sans home de refuge, sans bureau de renseignements, sans parents, sans connaissance, ils se laissaient indignement exploiter. (...) Il faut reconnaître ici, qu’on se trouve en ces moments devant un flux d’émigrants, qui n’était ni contrôlé, ni surveillé suffisamment, malgré la législation existante sur la matière, et que la Société EZRA apporta un appui précieux au Commissariat de l’Emigration.’⁹³

Maar de emigratiedienst wilde Ezra ook op een andere manier stimuleren in hun werk. Financiële hulp was onmogelijk aangezien de ministeries een organisatie geleid door migranten niet zouden financieren. Daarom namen de commissarissen het initiatief om de mensen van Ezra te laten decoreren met Koninklijke ordes. Met zo’n blijk van prestige, dank en aandacht vanwege de Belgische staat wilde de emigratiedienst Ezra duidelijk maken dat hun werk geapprecieerd werd. In 1925 werd Tolkowsky tot de Kroonorde en Schulsinger tot de Orde van Leopold II benoemd: zij waren de allereerste joden die werden gedecoreerd. In 1929 werden Karlin en Rapoport tot de Kroonorde benoemd en in 1937 Schulsinger tot de Kroonorde.⁹⁴ Maar de ministeries waren nooit enthousiast om hen te decoreren. Allereerst weigerde Justitie hieraan mee te werken omdat ze geen migranten decoreerden. Buitenlandse

---

⁹¹ RAB, M77, 270 (Goldstein)

⁹² RAB, M77, 274 (Singer)

⁹³ RAB, M77, 270, Brief van de regeringscommissaris aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 28 februari 1928

⁹⁴ De Centrale, ‘Eervolle onderscheidingen’, 11 december 1925, 5; ‘Procès-verbal de l’assemblée générale annuelle de la société Ezra’, 7 maart 1930, 7; ‘En l’honneur de M. Henri Schulsinger’, maart 1937, 14 ; RAB, M77, 270, briefwisselingen van de emigratiedienst met betrekking tot alle decoraties van Ezra-leden.

Zaken stemde wel in maar aanvaardde niet alle aanvragen van de commissaris: Buch, Zinner en Mirmowitz kregen geen decoratie. Wanneer Schulsinger in 1936 zeventig werd, stelde de commissaris voor om hem ter bedanking voor zijn jarenlange inzet te benoemen tot de Leopoldsorde. Maar Buitenlandse Zaken zette de procedure stop omdat er een document was opgedoken waaruit bleek dat Schulsinger betrokken was bij een schandaal waarbij drieduizend Poolse migranten illegaal het land waren binnen gebracht na de Eerste Wereldoorlog. Daardoor werd de decoratie niet tijdig in orde gebracht voor Schulsingers grote verjaardagsfeest.

Maar hun terughoudendheid om Ezra-leden te decoreren betekende niet dat de mensen bij de ministeries het belang van Ezra's werk niet inzagen. Zij maakten namelijk gebruik van de ervaring en kennis bij Ezra door hen op te nemen in belangrijke nationale migratie-instituten. In 1928 werd door de overheid de 'Fédération Belge des Organisations Privées pour la Protection des Emigrants' in het leven geroepen. Het leidend comité bestond uit drie personen: de directeurs-generaal van de ministeries van Justitie en Buitenlandse Zaken en Tolkowsky.⁹⁵ Daarnaast had de regering Tolkowsky en Rapoport benoemd tot bestuursleden van de 'Koninklijke Commissie van de Toezicht op Landverhuizing'. Tolkowsky en Schulsinger waren lid van het 'Comité National Belge de Défense contre la Traite des Femmes et des Enfants'.⁹⁶ Ezra kreeg van de overheid ook de ruimte om reglementen, wetten en visumsystemen mee vorm te geven. Ezra had bijvoorbeeld samen met de Amerikaanse consul een nieuw systeem uitgedacht om de paspoorten naar de Verenigde Staten eenvoudiger te maken, zonder de Belgische overheid eerst in te lichten. De emigratiedienst keurde het systeem achteraf goed.⁹⁷ Ezra had van zichzelf op vlak van (trans)migratie een waarde gemaakt waar de Belgische overheden niet omheen konden. Op die manier heeft Ezra een waardevolle bijdrage geleverd tot de integratie van de Antwerpse joden in de Belgische samenleving.

Ezra had ook goede banden met de buitenlandse consuls die in Antwerpen aanwezig waren. Hierdoor kon Ezra op kritieke momenten rekenen op de goodwill van deze machtige spelers: het waren de consuls die beslisten wie een visum kreeg en een impact hadden op hoeveel visa werden uitgereikt. Op 18 november 1938 werd in Paraguay beslist om geen joodse migranten meer toe te laten. Maar de consul van Paraguay in Antwerpen wilde nog joden helpen

---

⁹⁵ De Centrale, 'Une flatteuse nomination', 3 februari 1928, 3-4.

⁹⁶ De Centrale, 'Procès verbal de l'assemblée générale annuelle de la société Ezra' maart 1932, 4.

⁹⁷ RAB, M77, 270, Brief van Ezra aan de emigratiedienst, 31 augustus 1938.

migreren. Of het initiatief van Ezra of de consul kwam, is ongeweten maar begin december hielpen ze twaalf joden aan Paraguayaanse visa door de visa te antedateren. Ook onder de certificaten van goede zeden werden door de regeringscommissaris data van voor 18 november geplaatst. Ze vertrokken op 20 december in de haven van Marseille en stuurden de commissaris een kaartje om hem te danken voor zijn ‘besonderes Entgegenkommen’.⁹⁸ Ook opmerkelijk is het hoge aantal migranten dat in 1934 naar Brazilië vertrok. Tussen 1928 en 1938 waren er per jaar tussen 5 en 38 van Ezra’s migranten naar Brazilië vertrokken. In 1934 waren dat er plots 495. Ironisch genoeg was dat tevens het jaar waarin in Brazilië een quotawet voor immigratie werd ingevoerd. In de maanden na de invoering was er diplomatieke chaos ontstaan over hoeveel visa er mochten verleend worden en via wie die aangevraagd moesten worden. De consul van Antwerpen liet in die maanden de visa autoriseren door Luis Martins de Souza Dantas, de Braziliaanse ambassadeur in Parijs, die bekend stond voor zijn humanitaire aanpak van de joodse vluchtelingenproblematiek.⁹⁹ De consul en de ambassadeur sloegen de handen in elkaar om via een achterdeurtje in de diplomatieke chaos 495 visa te verlenen.

De transnationale joodse migratiestructuur

In de negentiende en twintigste eeuw waren overal ter wereld langs de migratieroutes joodse organisaties ontstaan die migranten bij hun vertrek informeerden en hielpen, hun passage in de transitsteden organiseerden of instonden voor de hulp bij hun aankomst en integratie. Diaspora-gewijs waren er joden aanwezig in alle delen van de wereld en de migratie in het interbellum leidde hen overal heen. Dankzij dit transnationale aspect van de joodse bevolkingsgroep waren joodse migratieorganisaties niet gebonden aan nationale grenzen en kwam een hechte samenwerking tot stand op wereldwijd niveau tussen de verschillende organisaties. Hierdoor ontstond een transnationale structuur waarbinnen joodse migratie gecoördineerd werd. Ook Ezra maakte deel uit van dat netwerk. In bijlage is een reconstructie van Ezra’s netwerk opgenomen. (Deze is echter onvolledig omdat enkel de in de bronnen aantoonbare contacten werden opgenomen.) Ezra werkte vooral veel samen met de Jewish Colonization Association (de Ica). De Ica richtte informatiebureaus in de vertreklanden op en landbouwkolonies en andere organisaties in Noord- en Zuid-Amerika. De Ica ging in 1927

---

⁹⁸ Briefwisseling hierover : RAB, M77, 275

⁹⁹ LESSER, *Welcoming the undesirables*, 66-67, 80-81.

samen met de Emigdirect en de Hias waarmee ze samen de Hicem werd.¹⁰⁰ De mensen van Ezra en van het Parijse hoofdbureau van de Ica kwamen regelmatig bij elkaar over de vloer om rechtstreeks samen te werken. Frans Philippson, erevoorzitter en medeoprichter van Ezra, en Tolkowsky zaten in het algemene bestuur van de Ica. Edouard en Louis Oungre, directeurs van de Ica, waren uit België afkomstig.¹⁰¹ In 1925 werden Schulsinger en Tolkowsky zelfs door de Ica gevraagd om samen met Lucien Wolf de Ica te vertegenwoordigen op een congres in Genève.¹⁰²

Net zoals alle organisaties in het transnationale netwerk werd Ezra's werking geoptimaliseerd door er deel van uit te maken. Allereerst werd Ezra's financiële draagvlak mogelijk gemaakt dankzij het geld dat zij jaarlijks kreeg van Ica/Hicem. Daarnaast betaalde Hicem ook aan het einde van de jaren 1930 het grootste deel van de visa en paspoorten van Ezra's vluchtelingen terug.¹⁰³ In ruil voor dat geld verwachtte Hicem dat Ezra hun migranten hielp die ze vanuit Parijs naar de haven van Antwerpen (naast die van Marseille en Le Havre) stuurden om in te schepen.¹⁰⁴ Door de samenwerking kon Ezra ook gebruik maken van de expertise, raad en kennis van Ica/Hicem en andere grote organisaties die dankzij hun internationale werking een breder inzicht hadden in migratie.¹⁰⁵ Hoewel Ezra onafhankelijk wilde blijven van de inmenging van de Antwerpse Centrale, stond ze dus wel open voor invloed van internationale organisaties. Ezra had bovendien de informatie die zij van andere organisaties kreeg, nodig om flexibel te kunnen inspelen op de veranderende context van migratie. Sinds 1924 werden er om de haverklap veranderingen in migratierestricties doorgevoerd en werden migratiecondities slechter en slechter waardoor Ezra steeds weer opnieuw moest uitzoeken waar ze de migranten heen kon sturen. Dit hield zowel informatie over migratiewetten in (de communicatie daarover met de regeringscommissaris liep niet altijd van een leien dakje) als de rapporten die Ezra op de hoogte stelden van de situatie in de praktijk.¹⁰⁶

De wereldwijde samenwerking en het belang van het netwerk culmineerden in de jaren 1938, 1939 en 1940. De migratierestricties waren strenger en de druk op het vluchtelingenprobleem was hoger als ooit tevoren. De migratiemogelijkheden die nog restten, konden enkel benut worden door een vruchtbare transnationale samenwerking. Om ergens toegelaten te worden,

---

¹⁰⁰ BAZAROV, 'HIAS and HICEM', 69-78.

¹⁰¹ De Centrale, 'M. Louis Oungre', juli 1935, 4 ; 'Discours de monsieur Ed. Oungre', november 1936, 11.

¹⁰² De Centrale, 'Stadsnieuws - Ezra', 18 september 1925, 3.

¹⁰³ De Centrale, 'Procès verbal de l'assemblée générale de l'Ezra', maart 1936, 10; SOMA, AA 1314, 370 tot 433.

¹⁰⁴ De Centrale, 'Procès-verbal de l'assemblée générale de la société Ezra', 16 maart 1928, 1-2.

¹⁰⁵ De Centrale, 'Rapport d'Ezra', 30 april 1926, 3.

¹⁰⁶ De Centrale, 'La société Ezra nous transmet les communications suivantes', 19 december 1930, 1-3.

waren een affidavit en veel geld noodzakelijk. De individuele migranten waren niet in staat om daarvoor te zorgen. Ezra werkte samen met de Hilfsverein in Duitsland en met lokale organisaties over de hele wereld om op zoek te gaan naar familie die een affidavit konden opsturen.¹⁰⁷ Meestal ging het om verre familie die de migranten zelf onmogelijk konden opsporen. Het grootse probleem was echter geld. Tickets en visa werden zeer duur en daarbovenop moesten de migranten ook nog kunnen aantonen dat ze behoorlijk wat geld konden mee brengen. Sommige konden iets bijdragen, anderen waren volledig beroofd door de Rijksvluchtbelasting. Werken was voor joodse vluchtelingen verboden in België waardoor het weinige geld dat hen nog restte snel opgeraakte.¹⁰⁸ Ezra, de Hilfsverein en andere organisaties zetten zich in om per migrant een fonds op poten te zetten. Hicem betaalde meestal een groot deel van de tickets, visa en het verblijf in Antwerpen maar dan restte er nog een deel dat bijeen gesprokkeld moest worden. Ezra schreef organisaties over de hele wereld aan om familieleden en vrienden op te sporen en hen te laten bijdragen in de migratiekosten.¹⁰⁹ Ook werd de samenwerking tussen de verschillende joodse organisaties in de transitlanden zoals Zwitserland, België, Frankrijk en Nederland veel nauwer. Ze stuurden zogenaamde ‘refugiés flottants’ door naar elkaar om de emigratie zo optimaal mogelijk te organiseren.¹¹⁰ In 1939 werd de migratiebeperking dramatisch. Sommige landen weigerden vluchtelingen bij ontscheping, hoewel zij in het bezit waren van een geldig visum. Dergelijke schepen bleven dan rond varen tot de vluchtelingen ergens werden aanvaard, zoals de Saint-Louis.¹¹¹ In 1940 werd de toegang voor de meesten onbetaalbaar. De Verenigde Staten waren bijzonder angstvallig voor arme vluchtelingen. Begin 1940 verboden ze de toegang van migranten voor wie de reis (gedeeltelijk) betaald was door hulpinstellingen, zoals Ezra of Hicem. Als dit bleek uit hun documenten werden ze genadeloos teruggezonden. In april werden ze zelfs geweigerd als bleek dat ze tijdens hun verblijf in een transitland voedsel, geld of een verblijfplaats hadden gekregen van een weldadigheidsinstelling.¹¹²

In die laatste jaren voor de oorlog was een wereldwijde joodse solidariteit essentieel voor de emigratie van joden uit het Derde Rijk. Niet enkel de solidariteit van hulporganisaties, maar ook van individuen. Elke emigratie was te danken aan persoonlijke inzet van anderen. In maart 1940 vroeg Ezra Benno Schneider, die drie jaar geleden naar Kenya gevlucht was, om

---

¹⁰⁷ Joods Museum voor Deportatie en Verzet Mechelen, Catalogus A002644, A002645, A002818, A003037, A003651, A006112 tot A006124, briefwisseling tussen Ezra en Hilfsverein

¹⁰⁸ CAESTECKER, *Ongewenste gasten*, 32.

¹⁰⁹ SOMA, AA1314, 370, 429-500; JMDV, A002644, A002645, A002818, A003037, A003651, A006112 tot A006124.

¹¹⁰ M77, 273, Rapport de l’Ezra pour l’année 1935.

¹¹¹ YIVO, Belhicem, MKM, 16.33, 467, Verslag Ezra 1939.

¹¹² SOMA, AA1314, 447, Rondzendbrieven van Hicem, 6 maart 1940 en 18 april 1940

een som af te staan voor de emigratie van zijn zus en schoonbroer naar Kenya. Hij antwoordde amper iets te kunnen opsturen, maar hij kon wel instaan voor hun onderhoud in Nairobi. Hij had namelijk de voorbije drie jaar zijn familie in Polen, Duitsland en Palestina mee onderhouden en had zich persoonlijk ingezet om gevluchte joodse families in zijn huis op te nemen zodat ze onderdak en maaltijden kregen totdat ze werk vonden.¹¹³ Joodse vluchtelingen zelf stelden hulp aan familieleden die het nog slechter hadden als zij, voor hun eigen emigratie. Noe Gronner en zijn vrouw verbleven al een tijd lang in Antwerpen en hadden eindelijk toezegging gekregen dat Hicem al hun kosten zou betalen als ze 125 dollar bijlegden. Ze hadden de som bijeen gevonden maar zetten hun eigen migratie op het spel door 75 dollar te betalen voor de reis van vrouw Gronners broer die was opgesloten in een concentratiekamp. Emigratie uit Duitsland was zijn enige kans om te ontsnappen uit het kamp.¹¹⁴

Lokaal, nationaal, internationaal, transnationaal.

Ook wanneer Duitse troepen België bezetten, bleef Ezra haar werk verder zetten. Vooral om administratie en terugbetalingen in orde te brengen maar er bleven ook joden emigreren, meestal via Madrid en Lissabon. Op 22 augustus 1940 sloot de Sicherheitspolizei de gebouwen van de Centrale, enkel de Centrale Keuken mocht open blijven. In september vroeg de Antwerpse burgemeester Delwaide de Sipo om de gebouwen te openen en de Centrale haar werk te laten doen. De Duitsers weigerden en enkele mensen van de Centrale stapten naar Oskar Leemans (stadsecretaris) om hen te helpen. Ook hij pleitte voor een heropening van de bureaus. Ezra had bij de sluiting haar administratie en inventarissen moeten achterlaten. Op die manier kon ze onmogelijk haar werk voortzetten. Er waren migranten wiens emigratiedocumenten in orde moesten worden gebracht en enkele betalingen aan Antwerpse weeshuizen moesten dringend gebeuren. Bovendien had Ezra de laatste weken voor de inval veel geld geleend van Antwerpse joden en wilde dat graag zo snel mogelijk terugbetalen. Pas in december 1940 werden de gebouwen heropend. In januari 1942 verboden de Duitse gezagshouders joodse emigratie uit België en besloot de SS-Sturmbahnführer dat Ezra opgedoekt moest worden wegens haar 'politieke activiteiten'.¹¹⁵ Deze beslissing betekende het definitieve einde van Ezra. Belangrijke Ezra-leiders zoals Isidore Tolkowsky, Jos Zinner,

---

¹¹³ SOMA, AA1314 ,441

¹¹⁴ SOMA, AA1314, 431

¹¹⁵ SOMA, Deelarchief Auditoraat-Generaal, AA 1912, 110, map Centraal Beheer voor Joodsche Weldadigheid en Maatschappelijk Hulpbetoon (PA 18/40)

David Mirmowitz en Grégoire Karlin waren al in de jaren 1930 gestorven. Moïse Rapoport werd tijdens de Antwerpse jodenrazzia's van 1942 naar de Dossin-kazerne gebracht en met het transport van 31 oktober naar Auschwitz gevoerd.¹¹⁶ Ook Rosa Spira, de belangrijkste secretaresse bij Ezra, werd gedeporteerd. Henri Schulsinger overleed enkele weken na de bevrijding in een ouderlingentehuis in Brussel, waar hij de oorlog had doorgemaakt.¹¹⁷

Het werk dat deze mensen verricht hadden tijdens de jaren 1920 en 1930 kan zeker niet onderschat worden als het over migratiemogelijkheden en migratie-ervaringen van individuele migranten gaat. Tijdens de reis waren deze migranten kwetsbaar, in het interbellum eens te meer omdat alle ontvangstlanden de deuren voor hen sloten. Ezra sloeg erin om hun kwetsbare positie in de mate van het mogelijke op te vangen. De migranten hadden bij hun vertrek naast hun miserie ook hun sociale vangnet achtergelaten. Door achtergebleven kinderen op te vangen, te onderhandelen met mannen die hun gezin in de steek hadden gelaten, geld te lenen en contact te leggen met familie in het buitenland fungeerde Ezra als het tijdelijke sociale vangnet voor zij die het nodig hadden. De meeste transmigranten hadden bij het oversteken van landsgrenzen ook alle kansen op juridische en diplomatieke steun van hun land verspeeld. Sommigen werden de iure stateloos, de meesten de facto. Door visa, verblijfsvergunningen en paspoorten in orde te brengen via de Belgische emigratiedienst en consuls kon het administratieve en juridische probleem van de migranten opgelost worden. De transmigranten moesten het ook stellen zonder hun lokale hulporganisaties die hen bijstonden als ze het moeilijk hadden, maar Ezra wees hen de weg naar de Antwerpse joodse armenhulp. Hoe Ezra de transmigranten ook hielp, het was te danken aan het netwerk dat de bestuursleden sinds 1903 hadden opgebouwd. Lokaal, nationaal, internationaal of transnationaal: Ezra's netwerk bereikte alle niveaus. Het engagement, de kennis en de vruchtbare aanpak van het Ezra-bestuur hadden de Antwerpse joden, de Belgische overheid, de buitenlandse consuls en de joodse migratieorganisaties overtuigd en gestimuleerd om bij te dragen in Ezra's werk. Enkel hierdoor was Ezra in staat om zo veel mogelijk joodse migranten en vluchtelingen te helpen en de weg naar hun nieuwe wereld bereikbaar te maken. In het interbellum werd Ezra's hulp meer en meer noodzakelijk voor de migranten om hun bestemming te bereiken. Vooral in de laatste jaren voor de Tweede Wereldoorlog in België uitbrak, hadden de meesten het zonder Ezra niet gehaald.

---

¹¹⁶ *Mecheln-Auschwitz, 1942-1944*, gepubliceerd door het Joods Museum van Deportatie en Verzet: transport XVII, nummer 818.

¹¹⁷ BRACHFELD, *Brabosh*, 118.

Bijlagen

	In totaal	Polen	Rusland	Tsjechoslov	Hongarije	Estland	Letland	Litouwen	Oekraïne	Yoe gaslavië	Servië	Roemenië	Bulgarije	Duitsland	Oostenrijk	Statelozen	Italië	Frankrijk	Nederland	Engeland	Palestina	VS	Zuid-Ameri	Overige
1924	631	459	98	12	3	/	1	5	3	/	3	33	/	3	1	/	1	/	/	1	4	4	/	/
1928	783	202	20	6	5	/	16	246	/	4	/	119	4	8	2	123	/	2	4	1	5	3	4	9
1929	425	182	27	20	63	/	8	18	/	1	/	24	1	5	6	42	1	/	/	/	9	1	13	4
1930	385	198	10	24	41	1	3	7	/	1	/	34	/	4	7	30	/	2	/	2	8	2	9	2
1931	224	87	2	19	20	/	8	32	/	/	/	19	/	1	3	20	/	1	/	3	3	3	3	/
1932	252	107	71	/	1	/	5	5	/	1	/	12	/	1	/	19	1	/	2	3	3	3	1	17
1934	1164																							
1935	566																							
1936	443																							
1938	1538																							

Tabel 1: Nieuw ingeschreven migranten in de registers van Ezra, per nationaliteit of afkomst

Nationaliteiten bij 'overige': België, Finland, Newfoundland, Georgië, Canada, Iran, Marokko, Spanje

(Bronnen: De Centrale, 'Rapport financier de la société philanthropique Ezra', 22 mei 1925, 5 ; 'Statistiques de l'Ezra pour l'année 1932', april 1933, 14; maandelijks

'Statistiques de l'Ezra', verschenen doorheen de jaren 1928, 1929, 1930 en 1931 voor gegevens van 1928, 1929 en 1930; JMB, doos 101, Verslagboekje Centrale 1930-1931.)

	In totaal	VS	Uruguay	Argentinië	Brazilië	Canada	Cuba	Palestina	Chili	Mexico	Peru	Costa Rica	Nicaragua	Australië	Zuid-Afrika	Colombia	Indië	Ecuador	Paraguay	China	Trinidad	San Doming	Bolivië	Panama	Haiti	Venezuela	Guatemala	Honduras	Nieuw-Zeela	Europa	Remigratie
1928	700	111	445	74	27	6	2	2	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	6	27
1929	306	34	134	15	12	5	3	14	1	2	1	9	1	1	/	3	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	10	60
1930	278	24	130	21	12	/	/	22	/	3	/	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	6	59
1931	97	18	57	5	2	/	/	5	/	/	/	4	/	/	/	/	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	5	?
1932	84	7	/	1	5	9	/	13	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	24	25	
1933	168	14	5	9	37	24	/	60	/	/	/	/	/	/	/	3	/	/	3	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	13	/
1934	1001	25	*	34	495	1	*	278	*	*	*	*	*	/	/	*	/	*	*	/	*	*	*	*	*	*	*	*	/	*	*
1935	510	28	8	62	31	6	/	249	/	/	4	/	/	/	2	/	1	/	32	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	27	59
1936	324	27	21	59	44	/	/	82	/	/	/	/	/	2	2	2	/	2	27	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	31	25
1938	842	288	69	69	6	1	43	31	12	16	/	2	/	10	/	81	1	7	66	25	23	15	10	8	3	3	1	1	1	40	9
1939	682	256	6	13	39	24	9	48	17	8	/	/	/	16	/	5	6	3	/	22	/	/	8	/	/	2	/	/	/	183	12

Tabel 2: de bestemmingen van de migranten die met behulp van Ezra vertrokken zijn.

* In 1934 zijn 16 mensen naar een bestemming in Zuid-Amerika gereisd, en 152 mensen geremigreerd of naar een Europese bestemming gereisd. Informatie over specifieke bestemming was niet voor handen. (Bronnen: De Centrale, 'Alg. Verslag over het boekjaar 1930', maart 1931, 10; 'Ezra, assemblée générale', april 1933, 4; 'Statistiques de l'Ezra pour l'année 1934', april 1935, 9; 'Statistiques de l'Ezra pour l'année 1938', maart 1939, 8; 'Statistiques de l'Ezra', verschenen doorheen de jaren 1928, 1929, 1930 en 1931 voor de jaren 1928, 1929 en 1931; JMB, doos 101, Verslagboekje Centrale 1930-1931, 1933 en 1936; M77, 273, Rapport de l'Ezra pour l'année 1935; YIVO, Belhice, MKM, 16.33, 467, Verslag Ezra 1939)

Tijdschriften en uitgegeven archiefmateriaal

- *De Centrale/La Centrale*, 1923-1940, Erfgoedbibliotheek Antwerpen.
- *Mechelen-Auschwitz, 1942-1944*, gepubliceerd door het Joods Museum van Deportatie en Verzet Mechelen, VUBPress, 2009.

Onuitgegeven archiefmateriaal

- Ellis Island Museum, interviews afgenomen in het kader van het Oral History Project, New York.
- Erfgoedbibliotheek Antwerpen, Joodsche Almanak 1933.
- Joods Museum Brussel, doos 101, gedrukte jaarverslagen Centraal Beheer van Joodse Weldadigheid en Maatschappelijk Hulpbetoon, 1930-1931, 1933 en 1936.
- Joods Museum voor Deportatie en Verzet, Mechelen, Catalogus A002644, A002645, A002818, A003037, A003651, A006112 tot A006124, briefwisseling tussen Ezra en Hilfsverein der Deutschen Juden.
- Rijksarchief Beveren, Archief van de Dienst voor Emigratie 1912-1974, M77, 269-278, briefwisseling tussen de Dienst voor Emigratie en Ezra.
- SOMA, Archief Auditoraat-Generaal, AA1314, 370, 429-500, briefwisselingen van Belhitem.
- SOMA, Deelarchief Auditoraat-Generaal, AA1912, 110, map Centraal Beheer voor Joodsche Weldadigheid en Maatschappelijk Hulpbetoon (PA 18/40)
- Stadarchief Antwerpen, Modern Archief, Vreemdelingendossiers, 91103, 76823, 99279, 90888, 92661, 72184, 112037, 49910, 175218, 98713, 78554, 94214, 100924, 662682, 114136.
- YIVO, Belhitem, MKM, 16.33, 467, Verslag Ezra werkjaar 1939.

Bibliografie

ABELLA, I., H. TROPER, *None is too many*, Lester & Orpen Dennys, Toronto, 1982.

ALROEY, G., ‘Aliya to America ? A comparative look at Jewish mass migration, 1881-1914’, in: *Modern Judaism*, 28, 2, 2008, 109-133.

ALROEY, G., ‘“And I remained alone in a vast land”: women in the Jewish migration from Eastern Europe’, in: *Jewish social studies*, vol. 12, 3, 2006, 39-72.

ALROEY, G., ‘Out of the Shtetl. In the footsteps of Eastern European Jewish emigrants to America, 1900-1914’, in: *Leidschrift*, 22, 1, 2007, 91-122.

ASCHHEIM, S. E., *Brothers and strangers, the East European Jew in German and German Jewish Consciousness, 1800-1923*, Wisconsin, 1982.

BARTROP, P.R., ‘Indifference and inconvenience: Jewish refugees and Australia, 1933-45’, in: BARTROP, P.R., (eds.), *False havens: the British empire and the Holocaust*, Studies in the Shoah, 10, Lanham, University Press of America, 1995, 127-150.

BARTROP, P. R., ‘The British colonial empire and Jewish refugees during the Holocaust period: an overview’, in: BARTROP, P.R., (eds.), *False Havens: the British empire and the Holocaust*, Studies in the Shoah, 10, Lanham, University Press of America, 1995, 1-15.

BAZAROV, V., ‘HIAS and HICEM in the system of Jewish relief organisations in Europe, 1933-41’ in: *East European Jewish Affairs*, 39, 1, 2009, 69-78.

BEN-DROR, G., *The Catholic Church and the Jews: Argentina 1933-1945*, University of Nebraska Press, 2008.

BRACHFELD, S., *Brabosh. Beelden uit het Antwerps joods verleden*, AHJA, 1986.

BRADLOW, E., ‘South African policy and Jewish refugee immigration in the 1930s’, in : BARTROP, P. R., (eds.), *False havens: the British empire and the Holocaust*, Studies in the Shoah 10, Lanham, University Press of America, 1995, 239-252.

BRINKMANN, T., ‘Ethnic Difference and Civic Unity: A German-American Comparison of Jewish Communal Philanthropy in the Nineteenth Century City’, in: ADAM, T., (eds.), *Philanthropy, Patronage, and Civil Society: Experiences from Germany, Great Britain, and North America*, Bloomington, Indiana University Press, 2004, 179–197.

BRINKMANN, T., ‘Managing mass migration. Jewish philanthropic organizations and Jewish mass migration from Eastern Europe, 1868/1869-1914’, in : *Leidschrift*, 22, 1, 2007, 71-89.

BRINKMANN, T., ‘Topographien der Migration – Jüdische Durchwanderung in Berlin nach 1918’, in: DINER, D., (eds.), *Synchrone Welten – Zeitenräume Jüdischer Geschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2005, 175-198.

BRINKMANN, T., 'Why Paul Nathan attacked Albert Ballin: the transatlantic mass migration and the privatization of Prussia's Eastern border inspection, 1886-1914', in: *Central European History*, 43, 2010, 47-83.

CAESTECKER, *Ongewenste gasten. Joodse vluchtelingen en emigranten in de dertiger jaren in België*, VUBPress, Brussel, 1993.

EHRlich, M.A., *Encyclopedia of the Jewish Diaspora: origins, experiences and culture*, vol. II, ABC Clio, 2009.

FREY, M., *Een joodse solidariteitsbeweging te Antwerpen: de Centrale 1925-1940*, onuitgegeven licentiaatverhandeling geschiedenis, Gent, 1975.

HOWE, I., *World of our fathers*, New York 1976.

KLICH, I., J. LESSER, (eds.), *Arab and Jewish immigrants in Latin-America: images and realities*, Frank Cass, Londen, 1998.

LEE, E., 'American gatekeeping: race and immigration law in the twentieth century', in: FONER, N., (eds.), *Not just black and white. Historical and contemporary perspectives on immigration, race and ethnicity in the United States*, Russel Sage Foundation, New York, 2004, 119-144.

LESSER, J., *Welcoming the undesirables. Brazil and the Jewish Question*, Universtiy of California Press, 1995.

MARRUS, M. R., *The unwanted: European refugees in the twentieth century*, New York, Oxford UP, 1985.

MOCH, L.P., *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*, Indiana University Press, 2003.

NAUWELAERTS, M., 'Korte geschiedenis van de Red Star Line', in: NAUWELAERTS, M., (eds.), *Red Star Line. People on the move*, Schoten, BAI, 2008, 9-15.

RONIN, V., *Antwerpen en zijn "Russen". Onderdanen van de tsaar, 1814-1914*, Stichting Mens en Cultuur, Gent, 1993.

SAERENS, L., 'Brabosh aan de Schelde: de Antwerpse joodse gemeenschap, einde 19^e eeuw en 20^e eeuw', in: VERVOORT, R. (eds.), *Landverhuizers. Antwerpen als kruispunt van komen en gaan*, Pandora, 2002, 63-72.

SAERENS, L., *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Lannoo, Tielt, 2000.

SARNA, J.D., 'The myth of no return: Jewish return migration to Eastern Europe, 1881-1914', in: HOLMES, C., *Migration in European history*, Elgar, Cheltenham, vol. II, 1996, 454-466.

SCHREIBER, J.P., *L'immigration juive en Belgique du Moyen Age à la Première Guerre Mondiale*, Editions de l'Université, Brussel, 1996.

SUHL, Y., *One foot in America*, Macmillan, New York, 1951.

VANDEN DAELEN, V., *Laten we hun lied verder zingen. De heropbouw van de Joodse gemeenschap in Antwerpen na de Tweede Wereldoorlog (1944-1960)*, Aksant, Amsterdam, 2008.

VAN DOORSLAER, R., *Kinderen van het getto. Joodse revolutionairen in België, 1925-1940*, Hadewijch, Antwerpen, 1996.

WERTHEIMER, J., *Unwelcome strangers. East European Jews in Imperial Germany*, New York, Oxford, 1987.

WÜSTENBECKER, K., 'Hamburg and the transit of East European emigrants', in: FAHRMEIR, A., O. FARON en P. WEIL, (eds.), *Migration control in the North Atlantic World*, New York, 2003, 223-236.

WYMAN, D.S., *The abandonment of the Jews. America and the Holocaust, 1941-1945*, Pantheon Books, New York, 1984.

YAHIL, L., *The Holocaust. The fate of European Jewry*, Oxford University Press, 1990.